

„... alternatíva és kompromisszum mint történeti probléma”

Beszélgetés K. Lengyel Zsolttal

*K. Lengyel Zsolt a Münchener Magyar Intézet (Ungarisches Institut München) igazgatója, történész, legjelentősebb műve: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928* (1993), átdolgozott magyar nyelvű kiadása: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez* (2007); az *Ungarn-Jahrbuch* és a *Studia Hungarica* szerkesztője.*

Erdélyi gyermekkorod élményei hogyan járultak hozzá történeti érdeklődésed kialakulásához?

Már kisgyerekkoromban is úgy gondoltam, hogy három szülővárosom van, gazdagnak érzem magam ilyen szempontból: Kolozsvár, Arad és Nagybánya. Nem is nagyon tudom eldönteni, melyik várossal kezdjem, mert mindháromnak jelentős szerepe volt abban, hogy történésznek álltam. Szüleim Erdély történeti fővárosában jártak egyetemre, így lettem én kolozsvári születésű. Édesanyám azonban aradi származású, apám nagybányai. Az aradi család tagjai nagyanyai oldalon egy jellemzően dualizmus kori belső vándorlás eredményeképpen kerültek Aradra. Az egyik ágon egy részben német–osztrák beütésű dunántúli családról van szó, a másik ágon egy cseh–morva vidékről beszármazott, Kohut nevű familiáról. Nagyapai oldalon pedig Békés vármegyéből költöztek a fejlődő városba szegény sorú, napszámos felmenőim, akiknek fia, kisgyerekkorában árván maradt nagyapám bámulatos akaraterővel és céltudatossággal küzdötte fel magát a társadalmi ranglétrán. Néhányan a vasútnál helyezkedtek el – 1935-ben elhunyt dédnagyapám az 1891-ben alapított aradi vagongyár művezetőjeként vonult nyugdíjba –, viszonylagos jómódban éltek, mindennapjaikban keveredtek a kispolgári és értelmiségi életeszmények. Lehet, de ezt még nem volt időm kikutatni, hogy egy ún. Bach-huszár is volt a Kohut-ágon. Nagybányán a nagyanyai oldal ismert magyar családnak számított, az értelmiségi igények és ezekkel a történelem meg a művészet náluk is fel-felbukkantak a maguk iparos, kereskedői, hivatalnoki világában. A nagyapám viszont a Kővár vidéki Szakállasfalváról (*Săcălășeni*) származott be Nagybányára, egy tíz kilométernyire fekvő román és görög-katolikus településről, amelytől eltérően például a szomszédos Koltó magyar és református falu volt – és ma is az. Erdélyben nem különleges dolog, hogy faluról falura váltjuk a nemzetiséget és a vallást is. Ez a kismemesi román falu azonban – mert Szakállasfalva több családját még a 17. században, a Rákócziak idejében armalista kisbirtokos „puskásokká” nemesítették – önmagában is hordozta ennek a vegyességnek a társadalom- és gazdaságtörténeti, jogtörténeti sajátosságait. Vannak ugyanis ott olyan családok, amelyek a 15. századtól teljesen román úton fejlődtek egészen a huszadik századig – olyannyira, hogy például 1848–1849-ben e falu volt a térségben a román felkelés központja –, vannak, amelyek váltogatták hovatartozásukat, és vannak, amelyek – s idetartozik nagyapám – Nagyrománia korában magyarosodtak el. Pontosabban ő személy szerint elmagyarosodott, ami minden bizonnyal kivételes, ha nem éppenséggel egyedi eset volt. Az első világháború után kezdett, ahogy annak idején mond-

ták, *behúzódn*i a városba, mert a kisbirtokos falusi élet helyett polgári életet akart élni: a hiteles családi legenda szerint „úr” akart lenni. Ezért egy magyar családba házasodott be, a miénkbe. De nagyapám családja önmagában is vegyes eredetű volt, már a 17. századi nemesítési iratokban is „Lengyel”-ként szerepel „lovasszabados” Mihály ősöm, s bár voltak kísérletek a név románosítására a húszas években, nagyapám – nyilván nagyanyám unszolására is – ellenállt, s apám sem írta másképp soha a nevét. De emlékezetem szerint nagyapám mindvégig megtartotta bizonyos fokig román érzelműségét, miközben hű maradt választott magyar családjához és ennek polgári életviteléhez. Feleségével egy ideig Bukarestben éltek, ahol kereskedőként dolgozott, Nagybányáról is mentek oda szerencsét próbálni a világgazdasági válság idején. Nagyanyám óvónő volt a négy évre visszatért magyar időkben is, de ő konyhaszinten sem beszélt románul, mert nem tudott, de nem is tanult meg. Férje viszont természetesen románul tökéletesen tudott, de magyarul is hibátlanul. Apám is jóformán tökéletesen kétnyelvű volt. Én magam a kolozsvári tizenhárom évem alatt gyakorlatilag napi szinten használtam a román nyelvet, amelyet az utcán – román játszótársaimnak köszönhetően – már kisgyerekkoromban megtanultam.

A román–magyar együttélés, illetve egymás-mellett-élés jelensége már tizenéves koromtól foglalkoztatott. Eleinte csak úgy, hogy például Kolozsváron buszozás közben megpróbáltam vadidegen emberekről kitalálni, hogy románok-e vagy magyarok. Aradon a piacon, ahová a nagyanyámmal nagyon szívesen eljártam, a legtöbb árut sváb asszonyoktól vettük, akik külsejükben és nyelvjárásukban is svábként voltak jelen a pult mögött. Ott nem a találgatás volt izgalmas, hanem maga a bizonyosság. Így a vegyes erdélyi valóság alappilérként jelen volt a mindennapjaimban. Már gyermekkoromban megtapasztaltam – családtörténeti szinten – Nagyrománia létrejöttének azon társadalomtörténeti szempontból izgalmas folyamatát, hogy előbb csak a szociális egyenlenségek jelentkeznek, amelyek aztán a politikai és a nemzeti egyenlenségeket tovább fűthetik, vagy – kedvezőbb esetben – pusztán elhatárolnak. Például a magyar város és a román külváros (vagy vidék) viszonyát s a román – hol ellenséges, hol közeledő, hol asszimiláló, hol disszimiláló – reakciót erre.

A nagybányai családom román mellékágának egyik képviselője, a nagyapám unokaöccse, akiből szintén értelmiségi lett, jogot végzett, a második bécsi döntés után a „magyar időkben” e magyar család keretében, annak befogadott tagjaként „élte túl” az átmenetileg ismét „szabad királyi város”-ban. A többi román rokon falun élt tovább, s akkor sem, később sem tűnt fel a városi magyar család körein belül. Nem is ismertem őket, s nagyapám is csak nagy ritkán, különbejáratú csatornákon érintkezett velük. Nehéz lenne eldönteni, hogy *elsősorban* miért maradtak idegenek számunkra: azért, mert románok vagy mert falusiak voltak? 1944-ben „szesznagykereskedő”, azaz bor- és sörkereskedő nagyapám raktárát szovjet katonák felitták, kiborították, s tönkrement a cég. Nagyapám 1945 után könyvelőként dolgozott, nagyanyám pedig háztartásbeli volt. Az unokaöccs igen magas pozícióba került, ügyész lett, amolyan „fejes”. Mindig fennmaradt vele a kapcsolat, de bizonyos távolságtartással. Miután a szülei kivándoroltak Németországba, végképp veszélyes volt számára a túl szoros érintkezés. De nem felejtette el, néhány évvel ezelőtt el is mesélte nekem, milyen lehetőséget biztosított számára nagyanyám ahhoz, hogy a „magyar időkben” gyökereit verhessen a városban. Felekezetiileg egyébként az apámat még görög katolikusként keresztelték, ebben a nagyapai akarat érvényesült, de mivel a második világháború utáni Romániában ezt a vallást tiltották és üldözték, egységesen római katolikussá vált a család. A nagyanyám családja mindig is az volt. Tehát ebben is egyfajta gyakorlati és hétköznapi türelem uralkodott nálunk, némi pragmatizmussal vegyítve.

Édesanyám a Bolyai Egyetemen végzett Kolozsváron, ugyanott, mint vegyész-mérnök apám, mindketten még a Babeş–Bolyai egyesülés előtt. Anyám az egyetem Arany János ut-

cai kémia karán dolgozott, legutóbb tanársegédként, apám a porcelángyárban volt a minőségellenőrző osztály vezetője, aztán a gyár mellett létesült kutatóintézetben igazgatóhelyettes. Mindketten erősen kötődtek az „óshelyhez”, hiszen első nemzedékbéli értelmiségieként kerültek Kolozsvárra. Nyári vakációim jóformán egészét felváltva Aradon és Nagybányán töltöttem. Érdekes volt megfigyelni, ahogy Nagybányán a társadalompolitikai folyamatok hanyatló, Aradon pedig némiképpen a fejlődő ágára került a család, de Kolozsvárhoz viszonyítva a különbségeket is észlelhettem.

A kolozsvári környezetben erősebb volt az értelmiségi töltet, s a román–magyar együttélés vagy vegyesség jóval erőteljesebben és nyilvánvalóbban volt jelen a mindennapokban. Itt mind a mai napig erősebb a keveredés. Aradon – de lehet, hogy ez a család hatása volt – viszonylag szűk és úgymond tiszta körben mozogtunk, s akkoriban Nagybánya, a régi város és polgári rétege szintén nagyon világosan, ha nem is kizárólagosan magyar jellegű volt. Ezek a különbségek is tovább élesztették érdeklődésemet az együttélés témája iránt. Nagybányán a magyarság szerepét illetően gazdasági és társadalmi okokból hamarabb következett be egyfajta hanyatlás, mint Kolozsváron, ahol – a keveredés ellenére vagy éppen azért – mindig is volt igény és eszmei erő ezt a problémát megfogalmazni, értelmiségi eszközökkel kommunikálni egymás között és a külvilággal is, hiszen a sajtó, a kiállítások, az iskolák szerepe az 1970-es évek közepéig meghatározó volt. A „nagyfőnök” kínai látogatásáig, ’71–72-ig valóban egyfajta pezsgésnek lehettünk a tanúi. Az most más kérdés, hogy milyen világnézeti és taktikai háttérgondolatok mozgatták ezeket a viszonylagos „szabadságok”-at, és milyen módon próbálta ezt az ottani magyar kulturális elit felhasználni. Én például mindvégig szintizta magyar osztályba jártam – s később Aradon is egy évet –, ezek az osztályok aztán ’76–77-től fokozatosan szétzilálódtak a struktúrákkal együtt. Először egyes osztályokká alakították őket, majd már csak a magyar anyanyelvet tanították magyarul.

Milyen iskolákba jártál?

A kolozsvári zenelíceumba. Zenésznék készültem. Ez egy tizenkétesztályos intézmény volt, a romániai zeneoktatás egyik legismertebbje. Még a magyar óvodában figyeltek fel arra, hogy van érzékünk a bátyámmal a zenéhez. Zongora szakos voltam 1973-ig, amíg Kolozsváron laktunk. A líceumban akkor a bölcsészképzés is igényesen folyt. Barabás Margit tanárnő tanította a történelmet, aki aztán már 1973 után osztályfőnöke is lett egykori osztályomnak. Én csak később tudtam meg, pontosabban fogtam fel, hogy ő Jakó Zsigmond felesége. Nagyon szerettem Margit néni óráit. Szikárnak tűnő jelenségként tiszteltük, s kimért szigorúságával együtt is szerettük, mert melegszívű tanár volt, rengeteg anyagot adott át, de úgy, hogy élvezhettük. Szerettem tanulni, és mindig is jól tanultam, a történelem órákat különleges élvezettel hallgattam. Nem is felejtettük el egymást akkori osztálytársaimmal. A ’90-es évek végétől, amióta rendszeresen megrendezik, amolyan „óstagként” szoktam részt venni a kolozsvári érettségi találkozókra, az „akikkel – valamikor – együtt jártunk” csoportjában. Erdélyi osztálytársaim talán többsége, mindenesetre jelentős hányada nem Romániában él már, Izraeltól Kanadáig érkeznek a találkozókra, s persze sokan Magyarországról.

1973-ban szüleink Kolozsvárról Németországba dobbantottak, azaz disszidáltak. Bátyámmal az aradi nagyszüleinkhez kerültünk egy évre. Ott a gimnázium vegyes intézmény volt, de minden évfolyamban volt egy magyar osztály. Aradon nem volt zeneiskola, a bátyám egyébként már Kolozsváron más intézménybe került – a piarista gimnáziumba –, sőt Aradon zongoránk sem volt; eladtuk a régi jó darabot, amikor nagyszüleinkkel felszámoltuk kolozsvári lakásunkat. Ez az egy év, 1973 szeptemberétől 1974 júliusáig gyermekkorom talán legboldogabb éve volt. Igazi kihívást éreztem, kalandot annak rendje-módja szerint,

új lehetőségeket a majdani németországi áttelepülésben. Gyerekfejjel nem is gondoltam arra, hogy mi lesz, ha bátyámmal nem engednek ki bennünket szüleinkhez. Csak később döbbsentem rá, hogy mekkora kockázat volt ebben a családdegysítési vállalkozásban. Az apai ág egyik mellékágának a német származását elismerték Németországban, így a szüleim három-négy hónapon belül megkapták a német állampolgárságot, s ennek alapján mi már hontalanokként ültünk vonatra Aradon, 1974 júliusában, a hetedik, illetve a kilencedik osztály elvégzése után. Ez kedvező megoldás volt, mert az állampolgársági eljárást nem kellett később Németországban végigjárni, s megérkezésünk után néhány héttel már német állampolgárok voltunk.

Hogyan kezdődött a németországi életed?

Darmstadt mellett egy kisvárosban laktunk, a dél-hesseni Bergstraße vidékén. A szüleimnek nem nagyon sikerült integrálódniuk, nem volt könnyű munkát kapniuk. Apám aztán vegyészként viszonylag jól megvetette a lábát, anyám viszont csak néhány évig tudott a szakmájában elhelyezkedni. Apám járatta a magyar lapokat, figyelte – amennyire lehetett – a helyzetet mind Romániában, mind Magyarországon, végül a '90-es évek elején, nyugdíjazását követően Magyarországra költözött.

Bátyámmal szerencsénk volt: a környéken, Bensheim városában működött a legalábbis Hessenben nagyon ismert és színvonalas Régi Választófejedelmi Gimnázium, az Altes Kurfürstliches Gymnasium. Ide sikerült bejutnunk 1975-ben azzal a feltétellel, hogy félév múlva ellenőrzik, bírjuk-e vagy sem. Németül még Aradon elkezdtünk tanulni, a francia nyelvet iskolai szinten már Kolozsváron tudtuk, de a némettel és az angollal még hadilábon álltunk. Nagyon fontosnak éreztük, hogy ne veszítsünk évet. És sikerült. De a zenét sajnos abba kellett hagynom, pontosabban nem kezdtem újra. Kolozsvári volt zongoratanárnóm pedig még 1977-ben is, egy ottani látogatásom alkalmával arra biztatott, álljak vissza a zenei pályára, foglalkozna velem, szerinte bepótolhatom azt a három-négy évet. (Néhány év múlva ő is kivándorolt, igaz, ő folytatta zenei hivatását, immár Amerikában.)

A bensheimi gimnázium igazgatója dr. Bernhard Steiner volt, sziléziai származású történész, aki tisztában volt a kelet-közép-európai folyamatok lényegével, a meneküléstől a kivándorlásig, a kitelepítéstől a betelepítésig, tehát mindazzal, amit egyébként a német közélet nemigen ismert. Elsősorban német és közép-európai témák foglalkoztatták, például a bismarcki második német birodalom története (Németországban már a középiskolában sem a folyamatos kronológia szerint tanították a történelmet). Nagy hatással volt rám. Mindarra, amit Margit néni Kolozsváron megalapozott, mintegy ráépített még egy réteget. Így alakult ki bennem a gondolat, hogy ha nem lehetek zongorista, legyek történész.

Ebben a döntésben, amely nyilván nem ilyen gyorsan s egyszerűen érett meg, szerepet játszottak személyes – lányélményektől fociélményekig terjedő – egyéb tapasztalatok is. S az is, hogy csak a kivándorlással vált számomra igazán kérdéssé az, ami korábban életkoromnál fogva legfeljebb ösztönösen merült fel bennem: voltak-e, lehetnek-e alternatívák ebben a minden szempontból vegyes erdélyi valóságban? Az alternatívákat illetően pedig az eddig említett családi tapasztalatokra ráakódott Trianon. A trianoni élmény a nagybányai és az aradi viszonylatban is – különféleképpen, de egymást kiegészítve – különösen erősen befolyásolt. Aradon a második bécsi döntés a kudarc élménye volt. Erről rengeteget mesélt ottani nagyanyám, meséltettem kisgyermekkorom óta: amíg tehettem, minden vakációban elmondattam vele nemcsak 1940 nyarának, hanem 1944 koraőszének, például a különböző hadseregek aradi be- és kivonulásainak a történetét. Háziasszonyként, igazi nagymamaként a család és a rokonság meg a kapcsolódó szűkebb társadalom életéből vett dolgokkal adta elő mindezt. Például, hogy a második bécsi döntés úgymond előestéjén édesanyámnak már

magyar ruhát kezdett varrni, mert váltig meg voltak arról győződve, hogy a döntés északról dél felé fogja kettéosztani Erdélyt, tehát a bánáti, a bihari és a partiumi magyar lakosság egyként készülhet a visszacsatolásra. De nem így történt, s ez a családi történetekben hanglejtő alapélmény maradt. A nagybányai élmény viszont pozitív volt, hiszen ott meg azt mesélték el nekem, hogy Horthy katonái a Dura domb felől bevonultak Nagybányára. Ezt persze egy olyan családban mesélték, amely még a román időkben is erősen magyar érdekű volt, a gazdasági és a jogi életben is komoly szerepet vállalt, s a bécsi döntést követő négy évben aztán még jelentősebb helyi befolyással bírt, s éppen ezért hanyatlott akkorát azután. Ez a két élmény családomban a kolozsvári valósággal, az értelmiségi fölizzással keveredett s öltött testet abban a nagy kérdésben: hogyan lehetett volna mindezt másképp rendezni? Mi lett volna ha – satöbbi. Ez foglalkoztatta a szüleimet is, akiknek magyarként – viszonylag magas pozíciókban – úgyszólván mindennap fel kellett tenniük ezeket a kérdéseket, elsősorban saját maguknak és, ahogy mondták, gyermekeik jövőjét mérlegelve. S úgy vélték, hogy Romániában nincs alternatíva, a jövőben még kevésbé, mint a múltban volt. Nincs alternatíva abban az értelemben, hogy nincs lehetőség két jó közül választani. Ezért döntöttek úgy, hogy elhagyják Erdélyt. A családi hagyomány szerint tehát kivándorlásunknak azért kellett megtörténnie, mert Erdélyben nem volt s nem látszott közép távon sem esély békés fejlődésre sem vegyes, sem egynemű nemzeti keretekben – amit egyébként jól láttak a szüleim, hiszen ami azután a '90-es évek elejéig következett, döntésüket igazolta. Márpedig ez az élmény egy kivándorolt család életében, amely korábban amolyan házi örökségként is alapvetően fontos témaként kezelte többé-kevésbé tudatosan e kérdést, nem vész ki és nem intéződik el azzal, hogy eljöttünk, s kész, most csinálunk valami mást. Nem intéződött el bennem sem, még akkor sem, ha én ezt az új közeget elég fiatalon ismerhettem meg, s második otthonomnak tekintettem s tekintem legkésőbb azóta, hogy német iskolámban mindegyre megtapasztalhattam, megérezhettem: befogadtak, pedig nem hívtak. Ennek következménye, hogy Németországban nem „östagként”, hanem „törzstagként” járok érettségiző évfolyamunk találkozóiira. Mindenesetre az emigrálás épp azáltal, hogy új világba csöppentett, úgymond kiéleltette az előző világhoz tapadó alapélményt. Így megerősítette elhatározásomat: ha történész leszek, ezt az alternatíva-kérdést fogom vizsgálni. Akkor még nem tudatosult bennem, hogy ezzel bizonyos értelemben a bukott vagy bukásra ítélt eszmék kutatóinak a számát gyarapítom majd.

Hol végezted egyetemi tanulmányaidat?

1980-ban érettségiztem Bensheimban, azután másfél évig a *Bundeswehr* sorkatonája voltam. 1981 őszétől jártam a heidelbergi egyetemre. Heidelberget nemcsak azért választottam, mert patinás egyetem, ráadásul az akkori lakóhelyünkhöz viszonylag közel volt, hanem mert működött ott egy kelet-európai tanszék, amelynek volt egy magyar nevű tanára, Caspar Ferenczi. Naiv módon azt hittem, hogy akkor ott magyar témákat is oktatnak. Még katonakoromban fel is kerestem Ferenczit. Mosolyogva látom egykori önmagam, ahogy előadom neki, szeretnék történész lenni, magyar témával foglalkozni, azért is, mert *onnan* származom, s nekem ez milyen fontos dolog. Ő fölvilágosított, hogy a neve ugyan magyar, de nem foglalkozik Magyarországgal, szovjet, illetve orosz témákra szakosodott, mint a tanszék egésze. Tulajdonképpen eltanácsolt. Ezzel azonban inkább továbblékött ebbe az irányba. De még hozzátette mindehhez – amit megszívleltem, és a mai napig is fontos szempont számomra –, hogy a származást és a személyes élményeket ki kell hagyni a történeti kutatásból, illetve ha felhasználjuk azokat, akkor azt csak kritikával tehetjük. Végül egy évet jártam oda, Helmut Neubauer professzorhoz, Ferenczihez és Barbara Flickinger asszonyhoz, aki erdélyi szász származású asszisztens volt. Mindahányan elsősorban a 19–

20. századi orosz–szovjet történelemmel foglalkoztak, a mai napig is ez a tanszék tevékenységének súlypontja. Finnugor szak nem volt Heidelbergben, ahogy más magyar érdekeltség sem, az ott oktató magyar tanárok, például Alföldy Géza kutatási témája is teljesen más volt, mint ami engem érdekelt.

Nagyon tartalmas volt viszont számomra a heidelbergi politikatudományi oktatás. A világszerte jegyzett s tisztelt Klaus von Beyme iskolája működött ott, aki politológus a szónak abban az értelmében, hogy nem politikai publicisztikát művelt, hanem főleg rendszerelméleti munkásságot folytatott. Ami nálam politológiai nézőpontként észrevehető, az tulajdonképpen ott alapozódott meg. Asszisztense, Roland Sturm a föderalizmus és a regionalizmus témakörével foglalkozott nyugat-európai példák, legszívesebben Skócia viszonylatában. Érdekes volt számomra a tőle hallottak alkalmazása a magyar témákban. A harmadik szakom a filozófia volt, amit aztán már Münchenben leadtam, s felvettem azt a szakot, amelyet a leginkább használhatónak éreztem a magyar–román–német kapcsolattörténeti témák feldolgozásában, az általános és összehasonlító irodalomtudományt, közkeletű nevén a komparatiztikát.

1982-től Gosztonyi Péter tanácsára ugyanis Münchenbe mentem tanulni. Korábban már kapcsolatba léptem különféle magyar kulturális emigráns szervezetekkel, a Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Körrel (SMIKK), a Pax Romanával s mindenekelőtt az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel. Gosztonyi Péterrel a SMIKK 1981-es konferenciáján találkoztam Luganóban, a tanácsát később kértem levélben. Ő nagyon közlékeny, barátságos egyéniség volt, számos magyar ügyben részt vett. Azon kevesek egyike volt az emigráns történészek sorában, akik két „piacra” dolgoztak. Nem szűkült be az emigráns körbe, de nem hagyta ott a magyar pályát sem, párhuzamosan dolgozott. Azt tanácsolta, vegyem fel a kapcsolatot a Münchener Magyar Intézettel, amelynek akkori igazgatója, Horst Glassl professzor egyúttal az egyetemen is tanít, ahol Georg Stadtmüller iskolateremtő tevékenysége nyomán Edgar Hösch vezetésével Kelet- és Délkelet-Európa Történeti Tanszék működik. München a németországi kelet-délkelet-európai kutatás és oktatás amolyan Mekkája, ott minden téma jelen van, a magyar is valamelyest. Tehát mind az egyetemen belül, mind pedig azon kívül kínálkozhatnak ott számomra szakmai feladatok.

1982-től aztán mindkét intézményben jelen voltam, hamarosan gyakornok lettem a Magyar Intézetben, időnként az egyetemre is kihelyezett tudományos segédmunkatársként. Az intézetben mindenfélét dolgoztam, különféle kulimunkáktól kezdve a szerkesztésig, fordítottam is; beigazolódt, hogy München már igazi alternatíva bizonyos szempontból, így otthagadtam. Tíz percre volt egymástól a két helyszín, úgyhogy hol itt voltam, hol ott, dél-előtt az intézetben, délután pedig a tanszéken. Végül 1986-ban szereztem magiszteri fokozatot.

A tanárok közül elsősorban a már említett Edgar Höschet emelem ki, nála doktoráltam, majd asszisztense voltam nyugdíjba vonulásáig, 2003-ig. Ő ugyan magyar témákkal nagyon ritkán foglalkozott, a szovjet–oros és a balti–finn térség szakértője volt, fiatalabb korában pedig a délszláv térséget kutatta – azaz éppen Közép-Európát nem –, de mindig nyitott volt ötletekre és témajavaslatokra, a diákokat a legmesszebbmenő megértéssel és türelemmel hagyta dolgozni a maguk témáján. Esményképe – Bernhard Steinerhez és Barabás Margithoz hasonlóan – az általános művelt, mind regionális, mind pedig időbeli széles távlatokban gondolkodni tudó történész volt. S ezt az eszményt Höschben megvalósulni láttam. A másik személyiség pedig, aki talán még mélyebben hatott rám Münchenben, Bogyay Tamás volt. Az Aetas interjúrovatának egyik legkorábbi darabja vele készült s jelent meg az 1987-es évfolyamban.

Egy igen hosszú magyar, illetve német nyelvű tanulmányban vázoltad fel Bogyay tudományos pályáját, feltehetően példaképnek tekinted ...

Valóban, őt tekintem elsősorú példaképemnek, hasonlóságok folytán is: kivándorlás, kétnyelvűség, a szociális helyzetek párhuzamai és főleg az, hogy az alkotó és a szervezési munka feladatait egymás mellett, egyfajta harmóniában lásd el, ami az én pályámon is meghatározó kihívássá vált.

Vele mint a Magyar Intézet alapító igazgatójával és mindvégig fő szakmai irányítójával közeli munkakapcsolatba kerültem 1982-től, s maradtam haláláig, 1994-ig. Nagy szerencsének tartottam, hogy bár nem egyetemen, de talán annál mélyebben tanulhattam tőle. Nem adatott meg neki, hogy kizárólag tudományos munkából éljen, szakmai életére mindig jellemző volt a kétlakosság. Magyarországon még minisztériumi alkalmazottként dolgozott, miközben jáki monográfiáját írta, Münchenben pedig a Szabad Európa Rádió szerkesztőjeként tartotta el családját. Ugyanakkor olyan tudós volt, akit a magyarországi szakma még a legsötétebb sztálini időkben is nyilvántartott. Munkáját, pontosabban hivatását hatalmas megnyugvással végezte, a szó nagyon általános értelmében. Nem háborgott, ha szűklátókörűséget tapasztalt a német tudományos életben, de nem háborgott a kommunista rendszeren sem – bár ki nem állhatta –, nem panaszkolt fel állandóan, hogy mi lehetett volna belőle, ha nem kell eljőnnie Magyarországról. Szabadelvű katolicizmusával, úgy, ahogy azt szerényen, de jól láthatóan megélte és tanúsította, képes volt nehéz körülményei fölé emelkedni, külső és belső adottságait összhangba hozni. Ez a magabiztos és mindig bizakodó alkalmazkodása volt az, ami rám szakmai teljesítményein kívül nagy hatást gyakorolt. Szakmai tekintetben pedig – minthogy én nem vagyok medievista – módszertani és szemléleti téren igyekszem hasznosítani a tőle tanultakat. Bogyay volt azon kutatók egyike, akik még az 1930-as években megismerkedtek az eredeti hungarológia-konceptióval, amelynek három fő eleme a három „köziség”: a tudományköziség, régióköziség, azaz a tág regionális látóhatár és a nemzetköziség. Ezt a három alapvető Bogyay a szakmai mindennapjaiban érvényesítette, mégpedig mérhetetlen nyitottsággal mindenféle, de persze megalapozott véleménnyel szemben, amellyel rendkívüli könnyedség párosult a saját tévedések felmérésében.

További tanárok, személyi hatások?

Münchenbe kerülve nagyon erős indítást éreztem, hogy a román–magyar–német kapcsolattörténeti témák kutatására adjam a fejem. Ennek pedig volt egy művelődés- és társadalomtörténeti jellegű, a középkorig visszanyúló iránya, amelyet Jakó Zsigmond neve fémjelzett, s ez saját érdeklődésemet módszertanilag is megalapozhatta. Ráadásul addig kiderült, amint említettem, hogy ő Margit néni férje. Az 1980-as évek közepén kerültem vele közvetlenebb kapcsolatba. Egy másik erdélyi magyar virtuális tanárom, akivel aztán szintén személyes kapcsolatom is kialakult, Szabó T. Attila volt, akit a köztudat nyelvészként tart nyilván, de messze több volt annál, a tudományközi – a néprajztól az irodalomtörténetig, társadalomtörténetig, egyháztörténetig kitekintő – tudósi modellt testesítette meg, ami hozzám igen közel állt. Jakóban és Szabó T. Attilában mint tudósegéniségekben mindekelőtt – az egyes szakmai eredményektől függetlenül is – két tulajdonság nyugtázott le: a fegyelmezettség és a céltudatosság.

Ők egyszerre lettek hetven, illetve nyolcvan évesek 1986-ban, s én úgy éreztem, valamit viszonzanom kell abból, amit nekem már addig is nyújtottak. 1984-et írtunk, amikor elindult a vállalkozás, s akkor már nagyon sötét felhők gomolyogtak Kolozsvár fölött, a diktátúra az utolsó lendületét vette. A Magyar Intézetben pedig elkezdtünk szervezni egy kettős

ünnepi kötetet, *Festschriftet* Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond tiszteletére. Ebbe meghívtunk román történészeket is, de egyik sem válaszolt, ami akkor majdnem érthető volt. Meghívtuk a magyar történészgárda valamennyi irányzatát, amelyek képviselői különféle-képpen reagáltak erre. A hivatalosabb pályákról Köpeczi Béla miniszter is válaszolt, sok sikert kívánt a kötetnek, maga azonban nem vett részt, de az akkori magyar történész társadalom legjava szerepelt benne, hacsak nem volt közöttük olyan valaki, aki azzal hátrította el a felkérést, hogy nagyon be van fogva, többek között a Népszabadságnak kell egy cikket írnia. Niederhauser Emil jó néhány év múlva le is írta egyik recenziójában, hogy azt, amit a magyar tudományosság, beleértve az erdélyit is, nem tudott akkor megtenni Jakó és Szabó irányában – egyébként vélhetően azért sem, mert akkoriban készült s jelent meg Budapesten az „Erdély története három kötetben” –, a Müncheni Magyar Intézet megtette. Szabó T. Attila az évkönyvet sajnos nem élte már meg, mert 1987 márciusában elhunyt, és az első kötet abban az évben ősszel jelent meg, azt követte a második 1988 nyarán. 1996-ban, amikor Jakó Zsiga bácsi a nyolcvanadik születésnapját ünnepelte, már Kolozsváron adtak ki egy emlékkönyvet a tiszteletére.

Hadd beszéljek arról is, hogy milyen fontosak voltak számomra a magyar emigráció szervezeteivel kialakított kapcsolataim. Mindazt, amit idősebbektől munkastílus, szemlélet, céltudatosság és fegyelmezetség tekintetében megpróbáltam ellesni, megtanulni, nyelvtől, nemzeti hovatartozástól független forrásvidékekről származott. Egy tekintetben viszont a magyar jellegű forrásvidék döntő volt. Ugyanis egyáltalán nem volt magától értetődő, hogy nekem az a feladatom, hogy kétnyelvűen tevékenykedjem bármilyen szakmában is. Az emigráns szervezetek konferenciáin megjelentek a Nyugaton élő magyar és magyarul dolgozó vagy magyarul is dolgozó szépírók, tudósok. Így kerültem kapcsolatba az Új Látóhatár körével és szerkesztőségével, Münchenbe költözve immáron közvetlen közelükbe is. Elsősorban Borbándi Gyulával, aki atyai tanácsaival és bátorításaival közölte legkorábbi magyar írásaimat a folyóiratban, egyengette utamat a rendszeres magyar nyelvű publikálás felé. Másrészt munkásságával szemléletileg is erősen hatott rám: mindenekelőtt közmondásszerűen mértékletes ítéletalkotásával, mindenfajta véglettől való fegyelmezett és természetes, szívből jövő tartózkodásával. Ez bizonyára nemcsak engem ragadott meg, s legalább olyan jelentőségű segítség volt nekem, mint német professzoraim módszertani tanácsai. Kapcsolataim a nyugati magyar kulturális élettel egyfajta áramkörbe vontak, egy gondolatokban és hangulatokban gazdag közegbe, amely nélkül aligha vágom fejszemet akkora fába, mint amilyen a kétnyelvű publikálás. Hiszen tizennégy éves koromtól német nyelvű iskolába, majd egyetemre járván az anyanyelvemet bizonyos mértékben újra kellett tanulnom ahhoz, hogy erre képes legyek. És saját nemzedékem soraiban nemigen akadt bátorító példa. Viszont annál erősebb támaszt nyújtott az öregebbek jelenléte és szellemi kisugárzása, olyanoké is, akiket sajnos személyesen nem ismerhettem meg, mint Szabó Zoltán vagy Gombos Gyula. Nagy stílusú volt mindkettő, volt miről tartalmasan s kifinomultan írniuk. Ki emlékszik rájuk, ki beszél műveikről a mai magyar értelmiségi közéletben?

Az Új Látóhatárral aztán szinte mindennapi munkakapcsolatom fejlődött ki, mivel utolsó két évében előállítási munkálatainak egy része a Magyar Intézetben folyt, szerkesztőségi üléseket is tartottunk ott. Végül 1989 nyarán közölte velem Borbándi, hogy azon év végén, negyvenedik évfolyamában megszüntetik a lapot. Emlékszem, éreztük néhányan már hetekkel azelőtt, hogy ez a döntés mintegy a levegőben lóg. Volt is olyan elképzelés, hogy az Intézet körül szervezkedő fiatalabb nemzedék átvehetné talán a lapot. Borbándiéknak azonban nem kívánták, hogy az Új Látóhatárból – bármilyen hosszú életű is lenne utánuk – más legyen, mint amilyen volt. Minden eszmei rokonság ellenére természetesen mi is mások voltunk, mint ők, bizonyára más lapot csináltunk volna, azért is, mivel az idők megváltoztak a

lap addigi korszakaihoz képest, sőt éppen egy újabb és minden korábbinál komolyabb fordulat – a rendszerváltás! – elébe néztünk. Borbándiék nekünk már korábban jelezték, hogy minden nemzedék a maga lapját szokta megteremteni (a másik egyszerű, de bölcs mondásuk az volt, hogy az irodalom nem köztársaság, hanem királyság). Az, hogy jómagam nem erősködtem ebben az irányban, azzal függött össze, hogy a '80-as évek végén, németországi tudományos pályám kezdetén nem lehettem abban biztos, hogy felelősséggel vállalhatom ezt a kizárólag magyar kulturális feladatot, s hogy nekem egyáltalában az-e a dolgom, hogy egy nagy múltú, de markánsan politikai emigráns lapot továbbvigyek. Borbándi kitér milderre az Új Látóhatár „Nem éltünk hiába” című történetében, és akkori együttműködésünk több lényeges mozzanatára pontosan emlékezik. De adalékait a magam és az akkori érintett pályatársaim szemszögéből ki is egészíthetném. Ezt alkalomadtán meg is szeretném tenni.

Ami intézményes magyar emigráns kapcsolataimat illeti, meg kell még említenem a chicagói Szivárványt és a Bécsi Naplót; ez utóbbinak ma is szerkesztőbizottsági tagja vagyok.

Mi volt a doktori disszertációd témája?

Disszertációm az 1980-as évek végén kezdtem írni – néhány korai gondolatfoszlányt át is emeltem belőle az Aetas „Nemzet és nemzetiség Közép-Európában” című 1990-es körkérésére beküldött válaszomban –, előtte anyaggyűjtést végeztem itt, Budapesten is a Magyar-ságkutató Csoport segítségével, Romsics Ignác és Juhász Gyula személyes, illetve hivatali támogatásával. A téma az erdélyi transzszilvanizmus története volt az 1920-as években. Származásomnál fogva is helyesnek, mi több, kíváncsnak éreztem, hogy ezzel a témával foglalkozzam, vállalva Németországban azokat a hol nyílt, hol burkolt szemrehányásokat, hogy bármennyire is szakszerűen végzem mindezt, mintegy „hazabeszélő” tudományt szeretnék művelni. Németországban magyarként magyar témában megszólalni azt is jelentheti, hogy ha egy kérdésben történetesen nem azon a véleményen vagyok, mint egy német kollega, akkor ennek a nemzetiségem az oka. De hát egy német professzornak szabad-e német történelemmel foglalkoznia?

Mindez a transzszilvanizmus témájában különösképpen felmerült, hiszen sohasem tagadtam, hogy én ezt személyes, belső indítatásból is tartom nagyon fontos témának. Ami a családtörténetemből ebben benne volt, az csak inkább segített megértenem, hogy a politikai erdélyiségben hogyan jelentkeztek a társadalmi ellentétek is a többségi nemzettel, amely magát hátrányban érezte. Az Erdélyen belüli szövetkezés legfőbb feltételét a románoktól várták a magyar transzszilvanisták, a románság azonban – bizonyos értelemben érthető módon – addig nem volt képes vagy hajlandó a feltételek mellett elkötelezni magát, amíg nem lesz maga az úr a maga országában. A társadalmi egyenlenségek tehát rendkívül fontos szempontot jelentenek ebben az egyébként eszmetörténeti jelenségnek az értelmezésében, amelyet a régebbi kutatások jóformán kizárólag irodalomtörténeti jelenségként kezeltek. A dolgozatot 1991-ben fejeztem be, 1992-ben védtem meg, s 1994 elején jelent meg a *Studia Hungarica* 41. köteteként. Ezután folytattam asszisztensi munkámat, párhuzamosan az egyetemen és az intézetben, de szakmailag az intézet volt és maradt a fő hadiszállásom.

Hogyan foglalható össze a Münchener Magyar Intézet tevékenysége?

Az intézet filozófiáját mintha csak rám szabták volna, illetve mondhatnám, én „szabódtam rá”. Igen egyedi az intézet abban a tekintetben, hogy 1962-ben több éves előzmény után

független intézményként magyar emigránsok hozták létre, akik az eltökélt ideiglenesség hitében éltek Nyugaton, vagyis az emigráns létet nem tekintették öröknek. Ugyanakkor '56 élménye, a forradalom leverése után sejteni, érezni kezdték, hogy az emigrációnak hosszabb kintlétre kell berendezkednie – később ezt *külhonnak* is nevezték –, tehát érdemes lenne politikai tevékenysége mellett kulturális, tudományos kérdésekkel is foglalkoznia. Az intézet irányítását Bogyay Tamásra bízta, aki a magyar tudományosság külföldi jelenlétének fontosságát, amint már szoltam erről, fiatal ösztöndíjasként még az 1930-as években Berlinben és Rómában megtapasztalta. Az intézetet a Bogyay által is művelt, már említett tág hungarológia-koncepció jegyében, a nyugat-német szövetségi kormány, pontosabban a Menekültügyi Minisztérium szerény anyagi támogatásával működött. 1969-ben azonban a bonni nagykoalíció bukását követően az SPD-kormányzat megszüntette a minisztériumot, s az intézetet más okokból is nehéz pénzügyi helyzetbe került. Bogyay 1968-ban átadta a vezetést német kézbe, Georg Stadtmüller professzornak, a müncheni Kelet- és Délkelet-Európa Történeti Tanszék akkori vezetőjének. Jómaga azonban mindvégig az elnökség tagja maradt, s az igazgató utódok nélküle sohasem döntöttek fontos kérdésekben. A '70-es évek elejétől a bajor tartományi kormány illetékességébe került az intézet. A magyarországi rendszerváltozás után, 1998 körül teret nyert az a gondolat, amelynek erősítésében mi is részt vettünk, hogy legyen a Magyar Intézetből egy közös bajor–magyar intézet. Jogilag ma is német közhasznú egyesület létesítményeként működik, finanszírozását tekintve viszont vegyes intézet, nyolctagú kuratóriumának a felét az illetékes bajor, a másik felét pedig az illetékes magyar miniszter nevezi ki. Ami engem illet, kerekén másfél évtizeden át különböző munkatársi beosztásokban vettem részt az intézet munkájában. Egyik alapvető feladatomban tartottam, hogy kiépítsem magyarországi szakmai kapcsolatainkat, és mai is jólesik visszaemlékezni arra, hogy eközben egy sor intézet, könyvtár, múzeum, folyóirat és még több korombeli vagy idősebb pályatárs jóindulatú viszontérdeklődésével találkoztam – nemcsak Budapesten, hanem a kezdetektől például Szegeden is. Magyarországon legelőször éppen ebben a lapban, az *Aetas*-ban számoltam be nyilvánosan intézeti ügyekről, kerekén húsz évvel ezelőtt, az 1988-as évfolyamban. 1998 óta ügyvezető igazgatója, 2002-től pedig az egyesület közgyűlése által megválasztott igazgatója vagyok az intézetnek. Mindez egy nemzedékváltás során már a '90-es évek közepén beindult folyamatnak az eredménye, az intézet egyfajta „visszamagyarosítása”. Hiszen az 1968-as igazgatóváltás nyomán személyi összetételét tekintve német többségű volt, s csak a közelmúltban vált tulajdonképpen vegyessé minden lényeges szempontból. Jelenleg hatan dolgozunk ott különböző státuszokban, emellett egy ötven–száz főből álló külső munkatársi gárdát igyekszünk – akár Kolozsvárig is elnyúlóan – mozgatni főleg az *Ungarn-Jahrbuch* kiadása, valamint konferenciáink és doktorandusz kollokviumaink keretében.

2000-ben elkészített intézeti profilvázlatunk címe „Magyarország kapcsolattörténetei a kelet-közép-európai térségben”. Azaz mind oktatási, mind kutatási projektjeink valamilyen módon nem csak magyar témákra terjednek ki. A magyar témákat igyekszünk úgy megragadni, hogy azokban más nemzetek és államok is szerepeljenek. Ide tartozik akár a transzszilvanizmus kérdésköre, akár a 20. századi kisebbségvédelem a nemzetközi kapcsolatok és a politikai elméletek, illetve rendszerek összefüggésében, vagy maga a hungarika-kutatás, amely számos társadalom- és szellemtörténeti kérdésselvetés alapja. Felfogásunk szerint a hungarológia külföldön és elsősorban külföldiek számára művelendő szakterület, fő módszertani eleme a tág tudományköziség. A nyelvoktatást, a nyelv- és irodalomtörténetet összeköti például a társadalom- és jogtörténettel, természetesen a mindenkori személyi adottságoktól, tehát szakmai képzettségektől függően. Másrészt nyelvi és szemléletben is igyekszik nem pusztán magyar lenni. Ilyen értelemben egy önalakító koncepcióról van

szó, minthogy mindez a hungarológia szakterületére manapság általában véve nem jellemző. Ugyanakkor koncepcióinkkal egy társalakító szerepre is törekszünk, azaz hatni kívánunk a németországi kelet-közép-európai kutatásra és oktatásra, amennyiben ellensúlyozni igyekszünk annak hagyományos szlávközpontúságát.

A szokványosan fölépített tudományos intézetek „szentháromságát”, azaz a kutatás, az oktatás és a könyvtári gyűjtőmunka hármasságát mi is szeretnénk megtartani. Talán inkább „szentnégyességét” kellett volna mondanom, hiszen a kiadványokról sem feledkezhetünk meg. Könyvtárunk a Bajor Állami Könyvtárral és az Országos Széchényi Könyvtárral együttműködve részt vesz a bajorországi hungarika-gyűjtésben. Az oktatás terén jelenleg három egyetemmel működünk együtt, e partneri hálózat továbbfejlesztése az intézet legfontosabb stratégiai feladata. A müncheni egyetem nyilván a legkézenfekvőbb partner. A kérdés az, hogy átalakulhat-e a Magyar Intézet egy olyan ún. „betagolt intézettel” (*An-Institut*), amely jogállását tekintve ugyan egyetemen kívüli intézmény, ugyanakkor szerződéses alapon részt vesz az illető egyetemi egység szakmai terveinek a megvalósításában. Németországban ugyanis a tudománypolitika az elmúlt években – a legnagyobb hírű kutatóintézeteken kívül, mint például a *Max-Planck-Institut* – határozottan az egyetemeket részesíti előnyben a pusztán kutató tevékenységet folytató intézetekkel szemben. S ha tíztizenöt éven belül nem változik ez az irányvonal, féltő, hogy egy kutatóintézeti szövetségbe vagy egyetemi közegbe be nem tagolt kis intézet nemigen tudja majd magát fenntartani.

A müncheni egyetem mellett tárgyalások folynak a regensburgi egyetemmel is annak érdekében, hogy az ott néhány éve beindított, de egyelőre bizonytalan finanszírozású magyar nyelvtanfolyam kiegészüljön országismereti tananyaggal is, amelyet a Magyar Intézet tömbösített szemináriumok keretében kínálna. Jelenleg a legelőrehaladottabb az együttműködés a passauai egyetemmel, ahol 2008 őszétől beindul egy *Russian and East Central European Studies* négy szemeszteres MA program, nem csak német diákok számára. A német Kelet- és Délkelet-Európa kutatásra jellemző módon ez is az orosz és a kelet-európai térségre összpontosít, de hozzácsatolja ehhez a közép-európai térséget, így Magyarországot is. Ez egy próba-vállalkozás a passauiaknak, de nekünk is. Lássuk hát, van-e németországi jövője ennek a tágan értelmezett hungarológiának.

Hogyan formálódott történelmi szakmai érdeklődésed a disszertációdát követően?

A Magyar Intézethez kapcsolódóan kialakult bennem egy tudománytörténelmi érdeklődés, ide vágó írásaimban azt is igyekszem vizsgálni, mire való egy magyar intézet bajor földön. Ez menetközben kutatástörténelmi témává bővült, amelyről több írásom jelent meg, illetve készült el, valamikor talán kötetbe is szerkeszttem őket.

Másrészt még az 1990-es évek elején kezdtem újabb témaválasztáson gondolkodni. Ekkor is az alternatíva és a kompromisszum mint történelmi probléma motiválta döntésemet. Minthogy a kapcsolattörténet terén már otthon éreztem magam, és úgy láttam, ezt nem érdemes elhagynom, az osztrák–magyar viszonyrendszer felé fordultam.

A német egyetempolitikai és szakmai elvárások szerint egy valamirevaló történésznek legalább két évszázadot kell úgy-ahogy átfognia, s az sem kívánatos, hogy egész szakmai pályafutása során egyetlen térséggel foglalkozzék. Ezért kitekintettem Erdélyen kívülre, s választásom a neoabszolutizmus kori Magyarországra esett. A magyar történelmi tudatban ez az 1849 utáni évtized kitesztelt, kiutált, kiutasított időszak, én pedig most már egyre határozottabban úgy látom, hogy mindenképpen vissza kell helyezni a magyar történelmi fejlődés folyamatába, azaz el kell helyezni az időbeli hosszmeteszben. Másrészt térbeli hosszmeteszben, az osztrák–magyar kapcsolattörténet sorában is újra kell vizsgálni szerepét. Hogyan illeszthető az alternatíva és a kompromisszum kérdéskörébe? Ahogy a transzszilva-

nizmus elemzése során meg kell vizsgálni a román és a szász nézőpontot, úgy itt is meg kell néznünk az osztrák szempontot, magyar történészként is. Az osztrák kormány azt gondolta, elérkezett az idő, hogy az osztrák–magyar viszonyban alapvetően új lapot nyissunk, megszüntessük Magyarországot, koronatartományt hozunk létre, önállóságát felszámoljuk, betagozzuk sokkal erőteljesebben, mint ahogy azt bármikor is megpróbálták azt megelőzően. Ez egyfajta alternatíva volt a korábbi állapotokhoz képest. Az más kérdés, hogy ezzel mit rúgtak fel, mit nem, mit nem tartottak be, és milyen módon távolodtak el vagy hazudtolták meg a *pragmatica sanctiot*, és milyen oknál fogva tették ezt. De alternatíva volt ez számukra, amelyből aztán, jól tudjuk, egy kompromisszum született 1867-ben. Nem véletlen, hogy az angol és a francia nyelvben a kiegyezést 'kompromisszum'-nak nevezik. Magyar szemszögből pedig a kérdés az volt az 1850-es években, hogy miképp lehet a magyar függetlenség felszámolása idején úgy tovább tevékenykedni, eszmélkedni, hogy abból a politikai elnyomatás megszűnése után valami hasznos alakuljon ki, s folytathassuk azt, amit '49-ben abbahagytunk. Hiszen nem szedhetjük valamennyien a sátorfánkat csak azért, mert megszűnt az országunk, hanem valamit tennünk kell. Főképp az első világháború után született munkákban olyan képet alakítottak ki a történészek erről az időszakról, miszerint itt más se volt, mint ellenállás, különféle formákban, mindenki utálta az osztrákokat és lenézte őket, miközben ők is lenéztek bennünket, és így tovább. Pedig ez nem teljesen igaz, érthető módon létezett az együttműködésnek is bizonyos szintje, különböző társadalmi rétegekben és különböző módon. Éppen ezért volt egyfajta folytonosság. A neoabszolutizmus megannyi intézkedése, politikai, gazdasági és jogi eleme, ha jól látom, egészen a második világháborúig nyomon követhető, sőt egyes vonzatokban még napjainkig is. Értékelésében akkor léphetünk tovább, ha hosszú távú hatásait is megvizsgáljuk, tehát az „idegen testet” elhelyezzük a korábbi és későbbi korszakot összekötő folyamatokban.

Körülbelül tíz éve alakítottam ki egy közigazgatás-történeti, a magyarországi hivatalnoki kar keletkezését is vizsgáló munkatervet, amelyet nagy szerencsémre még e korszak kiemelkedő kutatójával, Sashegyi Oszkárral is – igaz, csak telefonon, de – egyeztetni tudtam. A munkatervem egyik fő eleme az, hogy az ún. Bach-huszárok kérdéskörében és általában a hivatalnoki kar működésének az értékelésében nemcsak a számszerű súlyt és az alsósintű, járási működést kell figyelembe vennünk, amelyről az utóbbi években komoly kutatási eredmények láttak napvilágot, hanem a politikai befolyást is: kik is voltak azok, akik a közigazgatás három ágában, a mindenható és mindentudó, mindenre kiterjedő politikai-ban, a pénzügyigazgatásban és az igazságszolgáltatásban a fő szerepet játszották, és miképp hatottak a közigazgatás munkájára? Volt-e egyáltalán olyan igényük, hogy azt befolyásolják – a magyar lakosság és bécsi udvar közé helyezve? Időközben elkezdték vizsgálni az igazgatás felsőbb szintjeit is. Úgy gondolom, az én feladatomban az lenne, hogy egy „kis” magyarországi mintában minél teljesebb képet nyújtsak arról, hogy a politikai befolyás tekintetében hogy is festett a Bach-huszárok ügye, milyen mértékben kell fenntartanunk vagy felülvizsgálunk azt a véleményt, amely szerint előzőnlötték Magyarországot a nem magyar, főleg cseh–morva származású hivatalnokok. Fölkutattam Bécsben és Budapesten e téma levéltári forrásait, három tanulmányt közöltem már, de 2000 körül a Magyar Intézet ügye a magam személyes tudományos ügyénél fontosabbnak tűnt, és nyilvánvalóan fontosabb is volt. Ezért néhány évre félre kellett tennem ezt a témát, amit tehát nem fejeztem még be, s ez jár előnyökkel és hátrányokkal is. Előnyökkel azért, mert fontos kérdések, amelyekre korábban nem is gondoltam, fölmerültek időközben bennem is, s azokkal kiegészíthetem majd monográfiámban a közigazgatás-történeti szempontokat. Egyrészt – s ezt már a körülbelül húsz évvel ezelőtt megjelent „Forradalom után – kiegyezés előtt” című tanulmánygyűjtemény is, ha eléggé felaprózottan is, de már felvetette – fontos megvizsgálni, hogy hol tar-

tott a polgárosodás Magyarországon 1848–1849-ben, és miképp haladt tovább a neoabszolutizmus korában, abban a korszakban, amelynek egyik fő célja éppen a polgárosodás elősegítése volt, de fölülről, erőszakos módon, ha nem is csak fegyverrel. Például a már említett kötet tanulmányaiból is kiderül, hogy a kulturális életben, az irodalom vagy a filozófia területén viszonylag pezsgő élet folyt Magyarországon. Úgy látom, érdemes betagolni a művelődéstörténetet a közigazgatás-történetbe, például megvizsgálni, hogyan fogadta be magát a közigazgatást a szellemi élet; másrészt hogyan vélekedtek e rendszerről például a szépírók. Arany Jánostól Vörösmarty Mihályig megannyi példát találunk arra, miként próbálják szépirodalmi alkotásaikat politikai szemszögből megfejteni, értelmezni, egyebek mellett kimutatni – mint ahogy már meg is történt –, hogy a *Walesi bárdok*, amelyről azt tanultuk – még én is Kolozsváron –, hogy az 1857-es magyarországi császárlátogatás alkalmából íródott Ferenc József-ellenes éllel, valójában 1861 és 1863 között készült, s hogy Arany 1857-ben igenis megírta a tőle kért köszöntő szöveget, csak azt nem használták fel Erkel „Erzsébet” című operájának díszelőadásán. Vagy ha fellapozzuk Jókai Mór „Politikai divatok” című regényének „utóhang”-ját, olyan kijelentést találunk, miszerint az 1860-as évek első fele, tehát a „Schmerling-lovagok” időszak a „százszorta” rosszabb volt a Bach-huszárokénál. Mindezt szélesebb történeti távlatban is értelmeznünk kell.

Számítógépemben rengeteg anyag van már feldolgozottan is, de még nem készek a publikálásra. Arra az esetre, ha más irányú tevékenységeim miatt még hosszabb ideig kellene e témán dolgoznom, és ezeket a kérdéseket időközben mások – legalábbis részben – megválaszolnák, kigondoltam azt az *alternatívát*, hogy megírom majd e korszak összefoglaló történetét, lenyelve kutatásaimról a közigazgatás-történeti ágak egy részét.

Köszönjük a beszélgetést!

Budapest, 2008. június 3–4.

Az interjút készítette: DEÁK ÁGNES és UJVÁRY GÁBOR